

UREĐAJI ZA LOŽENJE VATRE U TRADICIONALNOJ KUĆI HRVATA RAME

Uvod

Prilikom nedavnih terenskih istraživanja tradicionalne kulture stanovanja Hrvata u Rami autorica ovog priloga, uz ostalo, sakupila je građu o uređajima za loženje vatre, koja baca novo svjetlo na problematiku ognjišta i sobnih uređaja za loženje vatre u BiH.¹ U studiji o Rami M. Filipovića, objavljenoj 1951. god.,² opisu ovih uređaja posvećena je veoma mala pozornost pa je, između ostalog, ostalo neregistrirano postojanje drvenih nosača kotla nad otvorenim ognjištem, iako su oni u planinskim naseljima Rame pojedinačno bili u uporabi i do konca 20. st. Isto tako u ovom štivu nije niti spomenut razvojni put sobnog zemljanog uređaja za loženje s ugrađenim keramičkim lončićima.

Kako o drvenim nosačima kotla nad otvorenim ognjištem, inače poznatim pretečama željenih veriga na Balkanu, u bosansko-hercegovačkoj etnološkoj literaturi nema objavljenih podataka, to su sve dosad oblici ovakve drvene naprave bosansko-hercegovačke provenijencije bili nepoznati. Građa o njima prikupljena nedavnim istraživanjima u Rami popunit će donekle prazninu, a za nadanje je da će se potaknuti i druge istraživače bosansko-hercegovačke kulturne baštine da obrate pozornost na ovaj zanimljiv element tamo gdje je to još uvijek moguće.

¹ Terenskim istraživanjima obavljenim 2002. i 2003. god. u Rami obuhvaćena su sela koja se smatraju Ramom u širem smislu, tj. sela Gornje Rame, Srednje Rame i Donje Rame, te Sovići i Doljani. U ovom prilogu riječ je, dakle, o vrletnom kraju sjeverozapadne Hercegovine oko rijeke Rame, Ramskog jezera i gornjeg toka rijeke Doljanke, okruženom planinskim masivima Čabulje, Vrana, Ljubuše, Raduše i Bitovnje.

² Milenko Filipović, *Rama*, Posebna izdanja srpskog geografskog društva, sv. 29., Beograd 1951.

Otvoreno ognjište osnovni je i najstariji uređaj u tradicionalnoj ramskoj kući. Tek kada je nastala soba, tj. kuća postala dvoprostorna, pojavljuje se u njoj i drugi uređaj namijenjen loženju vatre: zatvoren sobni uređaj s odvodom dima u potkrovlje ili prostoriju s otvorenim ognjištem. Samo u pojedinačnim slučajevima umjesto njega kao sobni uređaj za loženje vatre u zimskom razdoblju u kućama Hrvata Rame pojavljivao se *odžak*, tj. poluotvoreno ognjište s nadvijenim dimovnim kanalom ukomponiranim u pregradni ili jedan od vanjskih zidova zgrade. Dok se općeprihvaćeni narodni naziv za otvoreno ognjište - *ognjišće* u Rami nije s vremenom mijenjao, naziv za sobni uređaj mijenjao se pod utjecajem promjena u njegovu obliku i namjeni.

I kuhinjski i sobni uređaj za loženje, kao uostalom i tradicionalna kuća, najduže su pravljene a i najduže su opstali u planinskim naseljima Gornje Rame, u kojima je stanovništvo opredijeljeno na stočarstvo stanovalo dijelom sezonski a dijelom stalno u znatnom broju sve do izbijanja rata pod konac 20. st. U ostalim ramskim selima s njihovim nestajanjem započelo je ranije. Posljednji val masovne gradnje novih primjeraka tradicionalnih kuća s otvorenim ognjištem i sobnim zemljanim štednjakom u Gornjoj Rami uslijedio je po svršetku Drugog svjetskog rata, kada se tu krenulo u obnovu ratom porušenih kuća.

Ognjište

Sve dok je tradicionalna kuća u Rami bila jednoprostorna, na ognjištu s kojeg se dim slobodno širio u potkrovlje spravljana je hrana za svakodnevne obroke, oko njega su se okupljali ukućani da objeduju, da se zimi ogriju, da obave poslove kada im je u noćnoj tmimi bilo potrebno osvjetljenje, da posjede kada se trebalo dogovoriti oko predstojećih poslova, obilježiti neku od svetkovina ili okupiti se nekim drugim povodom. U prostorno nerazvijenoj kući ukućani su oko njega noću i spavali. Neki stariji ukućani to su činili i jedno vrijeme pošto se kuća prostorno razvila, odnosno dobila sobu. U tu svrhu još i u kući 19. st. u Rami je pored ognjišta, uz jedan ili oba produžna zida zgrade, mogao biti podignut daščani podij visok oko 40 cm, na čijem bi se kraju do vrata znala naći i niska daščana pregrada da bi štitila ovo skrovito mjesto i ognjište od udara hladnoće što bi zimi prodirala pri otvaranju vrata. Prema predaji, u kući nešto starijeg razdoblja na mjestu gdje su ukućani pored ognjišta noću spavali, nije postojao nikakav uređaj nego bi se prema potrebi na tom mjestu rasprostirao rastresiti biljni materijal (npr. paprat).

Tipično otvoreno ognjište tradicionalnih ramskih kuća druge polovice 19. st., kao uostalom i onih 20. st., bilo je pravokutna oblika, približno dugo 100-160 cm i široko 80-100 cm. Visinom je najčešće bilo u razini podne plohe, a tek ponekad odignuto u odnosu na nju za nekih 10, najviše 20 cm. Po pravilu ono je bilo smješteno uza središnji dio vanjskog zida, začelje zgrade, s tim da se neposredno uz ovaj zid pružala jedna od njegovih užih strana. Kada su ognjište dijelila dva kućanstva, ono je u Rami bilo većih dimenzija (180x135 cm i sl.) i dužinom postavljeno uza zid začelja zgrade. U rijetkim prilikama pojavljivalo se u Rami ognjište smješteno uz pregradni zid kako je to, inače, bilo uobičajeno u tradicionalnoj kući Bosne. Samo u nešto starijoj prošlosti, kada je kuća u Rami bila veća drvena građevina, ognjište u njoj znalo se nalaziti u središnjem dijelu prostora, kao i u kući starijeg postanka na drugim stranama kod nas.

Za podlogu ognjište ramskih kuća 20. st. najčešće je imala kamen. Preko njega bila je nabijena specijalna vrsta zemlje (*gnjila*) izmiješana s pljevom, eventualno i kozjom dlakom.

Na mjesto predviđeno za pečenje kruha neki su postavljali ploču od vrste kamena *muljike*, koja ne bi pucala pri zagrijavanju. Ivice ognjišta bile su omeđene *vincem* od kamena, čija je uloga bila spriječavati rasipanje pepela i žeravice. I za ovu namjenu većinom je, također, rabljena termički otporna vrsta kamena, *muljika*. Kao i u drugim zemljama Balkana, tako i u Rami pred kraj postojanja ognjište su neki u cjelini oblagali opekom.

Prema današnjoj predaji reklo bi se da u prošlosti, koja se pamti, na ramskom ognjištu nije bilo ugrađenih kamenih stupaca za naslanjanje drva, koji su u nekim predjelima rasprostranjenja dinarske brvnare činili nezaobilaznu opremu ognjišta.³ Prema sjećanju Ramljaka oni su za naslanjanje drva na ognjištu koristili željeznu gredicu izdignutu na tri nogice za desetak centimetara od površine ognjišta zvanu *popričanj*, *cuko*, *mačak*.

Prostorija s otvorenim ognjištem ramske kuće prošlog stoljeća najčešće nije bila otvorena prema potkrovlju cijelom duljinom i širinom. Nepokrivena je bila nad samim ognjištem. Mimo ognjišta preko tavanskih greda bile su prebačene od pruća opletene *lise* ili položene daske, istina i jedno i drugo propusno za prolaz dima s ognjišta.

Obavezna prateća naprava ramskog ognjišta 19. i 20. st. bila je nadneseni nosač za vješanje kotla nad vatrom, u ovom kraju poznat pod nazivom *veruge*. Većina Ramljaka tako danas naziva, ipak, jedino viseći

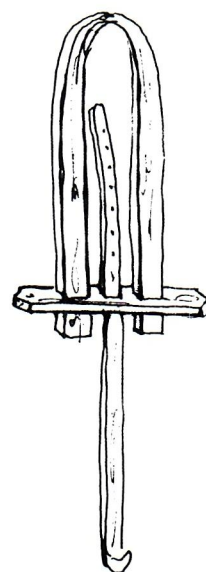
³ Ranko Findrik, *Dinarska brvnara*, Sirogojno 1998., str. 43.

dio ove naprave, neovisno od toga je li on bio izrađen od drveta ili željeza, dok za njezin vodoravno položen element preko tavanskih greda nije znala naziv.

Veoma dugo u Rami je nad ognjištem bio nadvijen višedijelni nosač kotla u potpunosti izrađen od drvenog materijala. U pojedinačnim slučajevima takav starinski nosač kotla, kod koga su i spojevi učvršćeni drvenim klinima, bio je u uporabi još i u drugoj polovici 20. st.

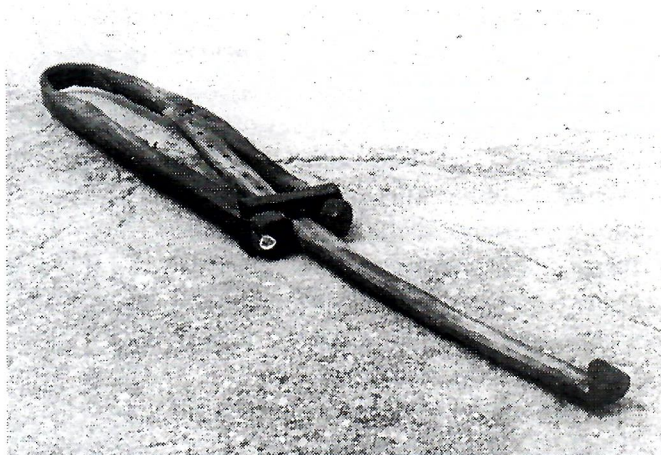
Izravni nosač kotla, viseće *drvene veruge*, kao i željezne verige koje su ih s vremenom zamijenile, bio bi obješen za oblicu ili gredicu krajeva prebačenih preko dvije susjedne tavanske grede što su se nalazile nad ognjištem. U novije vrijeme samo se od ponekog kazivača u Rami moglo doznati da je ovaj element prebačen preko tavanskih greda imao naziv *verugnjača*. Inače, u Bosni, pa i nekim selima Hercegovine, za ovaj dio nosača veriga općepoznat naziv bio je *verignjača* ili *verižnjača*.

Jedna varijanta ramskih drvenih veruga, što su bile izravni nosač kotla nad ognjištem, nesumnjivo starijeg postanka, gornji segment, koji se poput obruča naticao na vodoravno pruženu oblicu ili gredicu, bio je napravljen od grane savijene u obliku slova U, odnosno potkovice, te je sličio *teljigu* (dijelu *jarma*). Krake ovog savijenog dijela veruga (visine oko 100 cm) koji su bili okrenuti k ognjištu povezivala je poprečna letvica što je u središnjem dijelu imala prosječen otvor. Kroz taj otvor bio je provučen donji segment veruga, uspravno stojeći štap s nizom šupljina (*rupica*) u središnjem dijelu, čini se da je donji kraj završavao omanjom kukom (Cr. 1). Štap, dužinom nešto veći od gornjeg segmenta obručasta oblika, bio je nosač *povraza* kotla. Za krajeve gornjeg savijenog dijela drvenih veruga, umjesto uglavljene jedne prečke s prorezom, neki su pričvršćavali dvije kratke naspramne letvice pa je šipka u tom slučaju prolazila kroz otvor između njih (Sl. 1).⁴ Donji štapoliki element ovih veruga mogao se prema potrebi podizati i spuštati. Pri podešavanju njegove visine nad ognjištem bilo je potrebno kroz odgovarajući otvor u njemu provući drveni klin. Naime, za njegovo fiksiranje trebalo je odgovarajuću rupicu namjestiti da se nađe neposredno

Cr. 1. *Drvene veruge.*

⁴ Snimljeni primjerak drvenih *veruga* pohranjen je u muzejskoj zbirci crkve u Rumbocima. Navodno je poklon Marte Jakovljević koja ih je donijela iz kuće u Zahumu, "planini" Rumboka.

Sl. 1. *Drvene veruge.*

iznad prečke, odnosno prečki, te kroz nju provući klin. Naliježući na prečku ili prečke klin je sprječavao spuštanje šipke prema ognjištu čak i kada je ova bila opterećena obješenom posudom s jelom.

Druga nama poznata varijanta ramskih drvenih veruga, izravnog nosača kotla, bila je zanatski proizvod, a funkcionirala je po istom principu kao primitivnije prvospomenute drvene veruge. Njezin gornji dio sličan četverokutnom drvenom okviru (koji bi visio nataknut preko tavanskih greda na pruženu oblicu ili gredicu) bio je veće visine od njezina pokretnog donjeg dijela štapolika oblika. Gornji dio ovih obrtnički proizvedenih veruga bio je sastavljen od četiri elementa: dvije uspravne paralelno postavljene letve međusobno udaljene oko tridesetak centimetara i dvije prečke koje su povezivale njihove gornje i donje krajeve (Sl. 2). Kroz otvor u donjoj prečki bio je provučen štap s rupicama na čijem se donjem kraju nalazila pričvršćena metalna kuka za vješanje kotla. Za fiksiranje štapa na odgovarajućoj visini služio je klin kao i kod primitivnijeg oblika drvenih veruga.

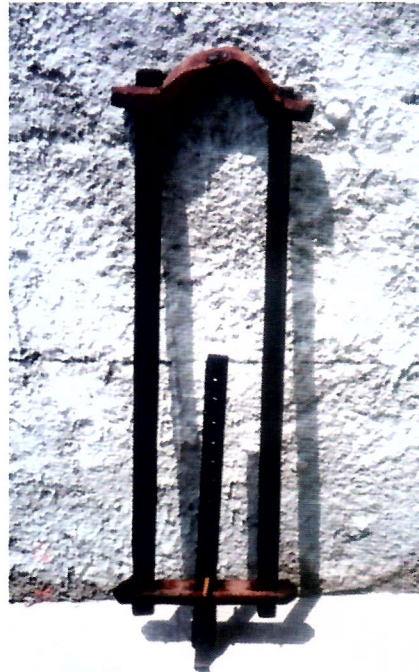
U 20. st. uobičajila se nad ramskim ognjištem naprava u funkciji nosača kotla kombinirana od drvenog dijela i za njega obješenih *veruga*, najčešće specijalno oblikovanog željeznog lanca kovačke izrade. I kod ovog nosača novijeg vremena viseći je dio najčešće također bio obješen o tanju oblicu ili gredicu krajevima prebačenu preko dvije susjedne tavanske grede. Neki Ramljaci, umjesto da su prebacivali oblicu preko tavanskih greda, s donje su strane pričvršćavali po drvenu kuku (*kljuku*), pa su im ovi prirodno savijeni komadi grana bili nosači krajeva oblice, koja je u ovakvim slučajevima obično bila kraća i tanja. U Gornjim Maglicama

zvali su je *srgom*, kako je inače u Rami zvana naprava istog izgleda preko koje je prebacivan posteljni tekstil i odjeća. U Rami, kao i u Bosni i većem dijelu Hercegovine, željezne verige činio je niz karika oblika stilizirane osmice na čijem je gornjem kraju bilo prstenasto proširenje, a na donjem kraju kuka za vješanje kotla, te eventualno i kuka pomoću koje je bilo moguće skratiti visinu lanca nad ognjištem.

Dok je kod jedne varijante nosača nad ognjištem 20. st. vodoravno položena oblica, odnosno gredica bila neposredni nosač lanca, kod druge varijante, pak, viseći dio naprave bio je sastavljen od dva segmenta. Sponu između vodoravno pružene oblice i lanca činio je obručast drveni segment koji je mogao biti načinjen na više načina.

Prema sjećanju Ramljaka starije generacije nekada je sponu s takvom funkcijom mogao činiti obruč načinjen od savitljive grane - *gužva*. Koliko se moglo prosuditi na osnovu primjeraka sačuvanih do naših dana, taj je segment mogao biti konstruiran i poput obruča lučna oblika i poput kuke. Mogao je biti načinjen slično dijelu naprijed opisanih starijih drvenih veruga za koje je korištena potkovasto savijena grana. Za segment potkovasta oblika mogla je umjesto savijene grane biti upotrijebljena prikladna račvasta grana, a u Lisama, danas sezonskom naselju stanovnika Orašca, mogao je on biti i otesan iz pravokutna komada drveta komu bi se odstranilo središnje polje, te bi on dobio potkovast oblik. Kod svih naprijed navedenih slučajeva gornji kraj lanca bio bi navučen na prečku pričvršćenu između dva kraja okrenuta k ognjištu naprijed opisana segmenta potkovasta oblika. Da bi se na ognjištu jela mogla kuhati cijelom njegovom dužinom, drveni obruč, za čiji je donji dio bio obješen lanac, mogao se pomjerati duž vodoravne oblice - nosača prebačene preko tavanskih greda.

U Jakličkoj Planini, "planini" sela Jaklića, kao i nekim drugim planinskim naseljima Gornje Rame, za sponu je korišten prirodno savijen komad grane oblika kuke - *ključa*. Za ovakvu sponu vodoravno pružena gredica preko dvije susjedne tavanske grede, tu nazivana *verugnjačom*,

Sl. 2. *Drvene veruge.*

morala je biti sredinom prosječena kako bi se kroz taj procijep mogao provući gornji dio kljuka, te tim procijepom kljuka mogla pomicati prema jednom ili drugom kraju verugnjače. U gornjem dijelu kljuka, koji je nadilazio verugnjaču, nalazila se rupica za provlačenje klina. Pomoću klina kljuka je vješana za verugnjaču na taj način što bi on sredinom bio provučen kroz otvor u kljuki, a krajevima oslonjen na verugnjaču. Kod nekih je u gornjem dijelu kljuka bilo više rupica u nizu, pa se premještanjem klina iz jedne u drugu kljuka nad ognjištem mogla spuštati naniže i podizati naviše.

Zasad ostaje bez odgovora pitanje je li pojava ovakvih kombinacija visećeg dijela nosača posude nad ognjištem bila motivirana nedovoljno dugim lancem kojeg su neki seljani imali na raspolaganju ili se, pak, smjena drvenih veruga i željeznog lanca odvijala na taj ili slične načine.

U Rami se mjestimično i ne često pojavljivao još jedan tip nosača kotla nadnesen nad ognjište koji je inače bio poznat kao noviji oblik nosača kako u Bosni tako i u Hercegovini. Ovaj tip nosača, također sastavljen od drvenog dijela i željeznog lanca, imao je oblik vješala i najčešće je bio pomičan. Njegov drveni dio u selima župe Uzdol najčešće zvan *verugnjačom*, a od pojedinaca i *pikretačom*, činio je uza zid postavljen stup (kojeg je bilo moguće okretati oko osi) za čiji je gornji dio bila pričvršćena vodoravna gredica poduprta kosnikom. Visina stupa i dužina vodoravne gredice nisu bile ustaljene, a veću vrijednost mogao je imati jedan kao i drugi element. Na slobodnom kraju vodoravne gredice, koji je dopirao negdje nad centralni dio ognjišta, visjele su *veruge*, željezni lanac koji se zajedno s njom mogao pomicati lijevo i desno, ukupno za gotovo 180°.

Dok je pepeo (*lug*) korišten za pranje odjeće i postelnog rublja, neposredno uz ognjište obavezno se nalazilo spremište za njegovo odlaganje. U Doljanima, Sovićima, Triščanima, Meopotočju i Gračacu spremište u vidu udubljenja nalazilo se u zidu začelja zgrade, a zvano je *kut*. U Donjoj Vasti, Ljubuncima, Krančićima i Dobroši za čuvanje pepela ostavljeno je udubljenje (duboko oko 50 cm) u podnoj plohi uz jednu od podužnih strana ognjišta, a zvano je *lužnica* ili *lužnjak*. Da bi se pepeo zaštitio, tu su preko lužnice postavljali sač ili kamenu ploču odgovarajuće veličine. U selima Gornje Rame, pak, pepeo je najčešće odlagan u spremište uza zid začelja zgrade načinjeno između dva oniža kamena stupca preko kojih je postavljen komad daske ili kamena ploča.

Što se tiče pomagala i posuda korištenih na ognjištu, može se reći da se oni u Rami nisu razlikovali od onih korištenih na drugim stranama dinarskog kulturnog areala. Od pomagala Ramljaci su se služili *mašom*,

ožegom, odnosno *ćusegijom*, *sadžakom*, te eventualno željeznim podmetačem za drva. Od pomagala dugo su upotrebljavali drvenu puhaljku (prut probušene sredine) za razgorijevanje vatre. Za kuhanje su rabili metalne kotlove i zemljane lonce koje su vješali za verige, te veće i manje zemljane lonce s jednom ili dvije ručice koje su postavljali izravno na ognjište ili na sadžak iznad njega (Sl. 3). Kruh i pitu pekli su pod saćem. Velika tava i tepsija činile su im također nezaobilazan pribor za spravljanje jela na ognjištu.

Sl. 3. *Zemljani lonac.*

Sobni uređaji za loženje vatre

Prvobitno je sobni uređaj za loženje vatre služio isključivo zagrijavanju prostorije u zimskom razdoblju. Kako je soba imala strop, daščani pod i k tomu zidno platno s unutrašnjom oblogom, to se ona daleko lakše zagrijavala od prostorije s otvorenim ognjištem, pa se ukućani u njoj nisu imali potrebe okupljati neposredno uz uređaj za loženje kako su to činili oko ognjišta. U sobi se nije niti spavalo oko uređaja za loženje. Ustaljeno mjesto za spavanje u sobi postao je prostor uz vanjski čeonu zid zgrade s prozorima. I kada su u sobi prostor uneseni kreveti, mjesto njihovog smještaja postaju kutovi uz isti čeonu zid.

S vremenom je sobni uređaj za loženje transformiran. Dobivši nove oblikovne karakteristike i složeniju namjenu, prerastao je iz zemljane peći u zemljani štednjak. U zimskom razdoblju sobni uređaj za loženje s metalnom pločom, osim što je zagrijavao prostoriju, služio je za kuhanje jela, a nakon što je dobio pećnicu, služio je i za pečenje kruha, pite i još nekih jela. Time je on postupno u zimskom razdoblju preuzeo neke od funkcija ognjišta, a soba je u tom razdoblju postala mjesto za obijedovanje, obavljanje nekih kućnih poslova i za okupljanje ukućana i gostiju.

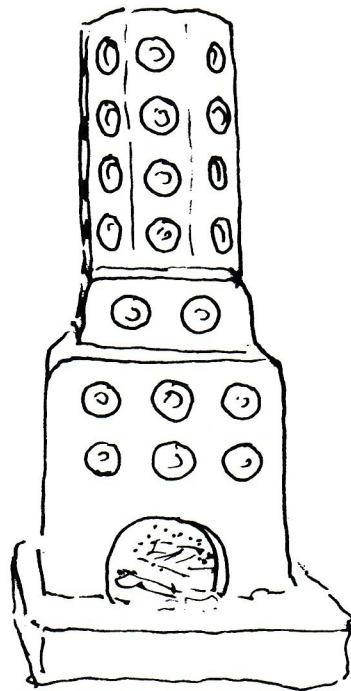
Za izradu sobnih uređaja za loženje korištena je specijalna vrsta zemlje (*gnjila*) u koju je dodavana pljeva i kozja dlaka. U sve oblike uređaja keramički lončići su ugrađivani tako što su udubljenom stranom okretani prema unutrašnjosti uređaja. Zidovima sobnog uređaja lončići su dodavani zbog boljeg odavanja topline.

Sobni uređaj za loženje bio je smješten iza središnji dio pregradnog zida i to bez izuzetka od svog prvotnog do završnog oblika. Takav položaj uvjetovao je njegov najstariji oblik time što je ložen iz prostorije s otvorenim ognjištem.

Zemljana peć s lončićima, ložena iz prostorije s otvorenim ognjištem, bila je prema predaji visoka gotovo do stropa (tj. oko 170 cm) i prema vrhu se stepenasto sužavala. Odvod za plinove (*sulunar*) bio je izveden iz njezina vršnog dijela kroza strop do u potkrovlje ili kroz pregradni zid do u prostoriju s otvorenim ognjištem. Njezin donji sandučasti dio, koji je bio spojen s pregradnim zidom, imao je pravokutnu osnovu, dok joj gornji dio, odmaknut od pregradnog zida, bio četverokutne, višekutne ili kružne osnove. Kako pregradnom zidu ne bi prijetila opasnost od požara, to je njegov središnji dio - *pećluk*, u kom se nalazio otvor ložišta i na kog se naslanjao donji dio peći, najčešće bio izrađen od kamena.

Oblikom se od ove najstarije peći nije znatno razlikovala ni *zemljana peć s lončićima* nešto novijeg nastanka koja je otvor za loženje imala u sobi (Cr. 2). I njezin donji sandučasti dio bio je užom stranom okrenut pregradnom zidu kao i njezinoj prethodnici, samo što je on kod ovog novijeg oblika bio nešto odmaknut od zida, čime je umanjena opasnost od izbijanja požara. Iznad sandučastog donjeg dijela ova peć je imala dva, prema vrhu stepenasto sužena, segmenta. U prvo vrijeme njezin otvor za loženje nije zatvaran. S vremenom je taj otvor dobio limena vratašca obrtničke izrade.

Da bi mogla biti ugrađena metalna ploča (plata) za stavljanje posuda u kojima će se gotoviti jela iznad ložišta, zemljanom sobnom uređaju za loženje produžen je donji, sandučasti dio za nekih 40-50 cm. Ložište u njemu dobilo je metalnu rešetku kroz koju je pepeo ispadao u šupljinu, čiji se otvor nalazio odmah ispod vratašca kojima je zatvarano ložište. Navodno su se prvi primjerci ovoga preoblikovanog uređaja, kombinacije peći i štednjaka, pojavili u Rami nakon Prvog svjetskog rata. Nerijetko se ovaj jednim dijelom još relativno visok uređaj

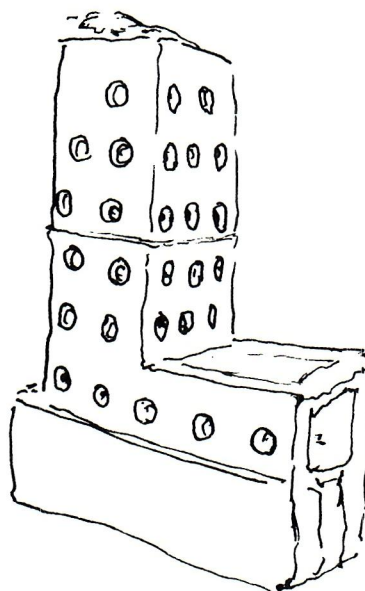

Cr. 2. Sobna zemljana peć s lončićima.

cijelom visinom oslanjao na pregradni zid (Cr. 3). Zbog djelomične oblikovne sličnosti sa starom peći, on je u Rami nazvan *zemljanom peći s platom*. Drugi naziv za njega bio je *zemljano špore s platom*.

Poslije ploče, najvjerojatnije po ugledu na limeni štednjak obrtničke izrade (odnosno njegov sanduk) koji je posredstvom grada prihvaćen u mnogim seoskim sredinama BiH, ramski zemljani sobni uređaj za loženje u svom višem dijelu dobio je pećnicu (*pekaru*). Dobivanjem pećnice uređaj za loženje izgubio je na visini što je predstavljalo najveću novinu u njegovu izgledu. Novinu je predstavljala i pojava šupljine u dnu uređaja namijenjene sušenju drva. Podržavajući oblik limenog obrtnički proizvedenog štednjaka (zvanog *fijaker šporet*) Ramljaci su za novonastali oblik sobnog uređaja prihvatili i naziv *špore*, tj.

prozvali su ovaj uređaj *zemljano špore s platom i pekarom*. Primjerci ovakvog sobnog uređaja za loženje napravljeni polovicom 20. st., čija je dužina iznosila oko 100-110 cm, a širina oko 50 cm, u većini su dužinom bili postavljeni paralelno s pregradnim zidom. Svi primjerci zemljanog štednjaka s pločom i zemljanog štednjaka s pločom i pećnicom sačuvani do konca 20. st. imali su ploču, te vratašca za pećnicu i za otvor ložišta tvorničke proizvodnje (Vareš). Vjerojatno su svi metalni dijelovi ovog sobnog štednjaka prvobitno bili obrtničke izrade.

Cr. 3. Sobna zemljana peć s platom.

Zaključak

Jedno od bitnih svojstava tradicionalne kuće 19. i 20. st. dinarskog kulturnog areala, čiju je stambenu jezgru uz kuhinjski činio i sobni prostor, jest redovita pojava dvaju uređaja za loženje vatre: otvorenog ognjišta u tzv. *kući* i zemljane peći, odnosno zemljanog štednjaka u *sobi*. Prvobitno je ognjište kao uređaj starijeg postanka imalo znatno veći značaj i složeniju funkciju od sobnog uređaja za loženje. S vremenom je značaj sobnog uređaja porastao, ali on nije potisnuo ognjište. I jedan i drugi uređaj na koncu je potisnuo limeni štednjak obrtničke izrade koji je jedno vrijeme u BiH bio prihvaćen i za kuhinjski i za sobni uređaj.

Pored niza zajedničkih obilježja unutar cijelog dinarskog areala, koji su karakterizirali tradicionalne kućne uređaje za loženje, pojavljivale su se kod njih kao finese određene regionalne posebnosti, posebice kada je u pitanju otvoreno ognjište. Što se tiče ovih uređaja u Rami, koja po svojim etnografskim odlikama pripada dinarskom arealu tradicionalne kulture, specifičnosti su prvenstveno nastale kao posljedica graničnog položaja oblasti i sučeljavanja drvene i kamene kuće, te preplitanja njihovih elemenata. Zbog toga se u tradicionalnoj kući Hrvata 19. i 20. st. u ramskom kraju, osim na ognjište koje je po pravilu bilo smješteno uz vanjski zid zgrade (začelje), moglo iznimno naići i na ognjište smješteno uz pregradni, središnji zid, te se u njoj, umjesto zemljane peći, iznimno moglo naići na odžak. Uobičajen položaj ognjišta u ramskoj kući 19. i 20. st., pa i kad je ona bila brvnara, razlikovao se od položaja ognjišta u brvnari Bosne. Ono je u Rami tad bilo smješteno uz vanjski zid zgrade kao i u hercegovačkoj kamenoj kući. To je bilo racionalno rješenje s obzirom da ovaj zid ni u ramskoj brvnari 20. st. nije bio izgrađen od lako zapaljivog materijala, već u cjelini ili djelimice od kamena. Razvojni put sobnog uređaja za loženje u Rami imao je tijekom uobičajen za prostore Bosne. U sjevernoj Hercegovini, gdje se zemljana peć s lončićima pojavljivala paralelno s odžakom i u kamenoj kući, nju je relativno rano zamijenila mala valjkasta limena peć obrtničke izrade, pa se zato noviji oblici zemljanog uređaja za loženje tu uglavnom nisu ni pojavljivali.

Ono što čini ramski kraj posebno interesantnim s etnološkog stajališta kad su u pitanju tradicionalni uređaji za loženje vatre, jesu do naših dana sačuvani primjerci drvenih naprava izravnih nosača kotla nad ognjištem, tzv. *drvenih veruga*. Ova u etnološkoj literaturi BiH gotovo nepoznata kućna naprava bila je u Rami preteča željeznih veriga i njihova zamjena u uvjetima siromašna i tegobna življenja. Da li su nama poznati i u prethodnom tekstu opisani oblici ramskih drvenih veruga originalne tvorevine lokalnog puka ili su oni samo kopija svojevremeno šire rasprostranjenih varijanti drvene naprave za vješanje kotla nad otvorenim ognjištem u graničnoj gorskoj zoni na tlu BiH, pokazat će tek buduća istraživanja i to ukoliko budu organizirana u kraju s bogato sačuvanom kulturnom baštinom kakav je Rama. Dakako, kada se bude raspolagalo s relevantnim podacima o takvoj ili sličnoj napravi iz okruženja Rame, neće biti teško ovu zanimljivu problematiku dopuniti komparativnim osvrtom koji je, na žalost, u nedostatku takvih podataka sada izostao.

Zasad vezano za ramske drvene veruge najvjerodostojnijim čini se ono tumačenje po kome su one zaostavština stočarske komponente ramskog stanovništva koja se još polovicom 19. st. gotovo polunomadski kretala

sa stokom od sela do planinskih sezonskih naselja⁵ (*katuna*) čuvajući pri tomu osobne relikte svojstvene stambenoj kulturi stočarskog pokretnog stanovništva.

Astrida BUGARSKI

FEUERUNGSANLAGEN IN TRADITIONELLEN HÄUSERN DER KROATEN VON RAMA

Zusammenfassung

Mit dem ausführlich dargestellten Material über die für die traditionellen Häuser der Kroaten von Rama charakteristischen Feuerungsanlagen wird das ethnographische Bild des dinarischen Kulturareals mit einer Dokumentation über offene Feuerstätten, den Kammererdofen und den Kammererdherd ergänzt. Der Beitrag beinhaltet eine Reihe von vergleichenden Angaben, welche die Verhältnisse der Feuerungsanlagen aus Rama zu solchen Einrichtungen aus dem breiteren Gebiet von Bosnien-Herzegowina und dem dinarischen Kulturareal im allgemeinen schildern. Der vergleichende Rückblick ist leider ausgeblieben, wenn es um eine interessante Holzanlage geht - den Kesselträger aus Holz über der offenen Feuerstätte, in Rama unter dem Namen *hölzerne Ketten* (*drvene veruge*) bekannt, weil in bosnisch-herzegowinischen ethnographischen Forschungen dieser Anlage bisher keine Aufmerksamkeit gewidmet wurde.

⁵ Prema podacima M. Filipovića (*Rama*, Posebna izdanja srpskog geografskog društva, sv. 29, Beograd 1951., str. 22) na primjer, gotovo svi stanovnici Rumboka su sve do 1850.-1870. god. sa stokom odlazili ljeti na planinu Radušu "na katune". Tu bi ostajali oko tri mjeseca, a Rumboci bi za to vrijeme ostajali pusti.